

Originalni naučni rad

UDK 316.422

DOI br. 10.7251/SVR1408121Z

COBISS.SI-ID 4265240

GLOBALIZACIJA I TRANSNACIONALNE PRAKSE

Prof. dr Slobodan S. Župljanin¹

Prof. dr Mladenka Balaban²

Nezavisni univerzitet Banja Luka

Apstrakt: Najkarakterističnije odrednice novog savremenog poretka su globalizacija, liberalizacija i tehnološki razvoj. Iako se globalizacija pojavila ranije, njen trend se širi dosad neviđenom brzinom krajem dvadesetog i početkom dvadeset prvog vijeka. Sam pojam globalizacije se počeo intenzivnije koristiti tek u novije vrijeme, tačnije 80-ih godina prošlog vijeka, a do tada je, u praksi, bio gotovo nepoznat. U skladu s tim, različiti ga autori različito objašnjavaju i tumače.

Nosioci globalizacije su multinacionalne kompanije, koje svoj razvoj zasni- vaju na tehnologizaciji i informatizaciji, čineći tako svoje proizvode dostupne na tržištu širom svijeta, uz istovremeno pribavljanje resursa za proizvodnju na cjelokupnom svjetskom (globalnom) tržištu. Ključno pitanje je kakva je uloga multinacionalnih kompanija i kakve promjene donose u globalnoj transnacionalnoj praksi, i na to pitanje pokušavamo dati valjan odgovor u ovom radu.

Ključne riječi: *globalizacija, transnacionalna praksa, multinacionalne kompanije.*

1. GLOBALIZACIJA

1.1. Opšte određenje pojma

Danas malo ko zna odakle potiče pojam “globalizacija”. Rječnik Oxford English Dictionary (OED) kao najranije referencije njegovoj današnjoj upotrebi daje akademski članak iz 1972. godine. Riječ je bila korišćena i ranije, ali u značajno drugačijem kontekstu.

OED etimologija zanemaruje neenglesko porijeklo pojma, što se može naći u inventivnom jezikoslovnom nazivu kontinentalnog evropskog studentskog radikalizma. Godine 1970. radikalni ljevičarski talijanski “underground” časopis “Sinistra Proletaria” donio je članak pod naslovom “Proces globalizacije kapitalističkog društva”, kao opis kompanije IBM,

¹ Prorektor za nastavu Nezavisnog univerziteta Banja Luka, e-mail: slobodan.zupljanin@nubl.org

² Profesor, bankarstva na Nezavisnom univerzitetu Banja Luka

“organizacije koja se predstavlja kao totalitet i kontroliše svoje aktivnosti prema cilju dobiti i globalizuje sve aktivnosti u proizvodnom procesu.”³

Pojam globalizacije može se shvatiti i definisati na različite, ponekad kontradiktorne načine. Globalizacija je proces privrednog, političkog, socijalnog i kulturnog djelovanja na nadnacionalnom nivou, proces koji na globalnom nivou mijenja ustaljene političke, privredne, socijalne i kulturne odnose. Bitna determinanta ovog procesa je tehnološki razvoj koji omogućava prostorno i vremensko smanjivanje svijeta. Proces globalizacije ima i svoje negativne aspekte - postoji opasnost od stvaranja jednog ideološkog koncepta koji bi nametnuo univerzalne standarde u interesu pojedinih država ili interesnih grupa koje djeluju kao centri moći, te bi na taj način bila dokinuta šarolikost i heterogenost svijeta koji bi funkcionisao kao svjetska država. Isto tako, globalizacija podrazumijeva jedinstven ekonomski prostor, iz čega prizilazi činjenica da bi ekonomska kriza u bilo kojem području imala planetarne implikacije.

Ono što je potrebno nije svjetska država, već ostvarenje globalne solidarnosti u pitanjima od opšteg, globalnog interesa. Sam ishod procesa globalizacije je neizvjestan, a zavisice o svima nama.

1.2. Multidimenzionalni pristup globalizaciji

Pri definisanju razlike između pet ključnih determinanti globalizacije (kao što je prikazano na slici 1), važno je napomenuti da se te dimenzije ne mogu potpuno izolovano posmatrati jedna od druge. Tako se, na primjer, globalni problem zaštite okoline ne može posmatrati odvojeno od dimenzije "ekonomija" niti od dimenzije "politika". Ta povezanost ne samo između aktera, nego i između područja, jedna od posebnosti globalizacije.

Slika: Ključne determinante globalizacije

³ Sacks, G. *Misterija globalizacija*, pristup ostvaren dana 15.03.2014. na strani: http://www.alexandriapress.com/arhiva/No_1/dzefri_saks_misterija_globalizacije.htm.

Različite dimenzije prave presjeke različitih veličina s "globalizacijom". Veoma je važno da se utvrdi šta sve spada u globalizaciju i da ekonomski procesi nisu jedini, iako, ekonomska globalizacija predstavlja uzrok opšte globalizacije.

I globalizacija ima granice, i to je važno imati na umu prilikom daljnijeg razumijevanja suštine globalizacije.

Primjere za različite dimenzije globalizacije možemo, bez poteškoća, pronaći u dnevnim novinama, s tim da **ekonomska dimenzija** uglavnom stoji u prvom planu (ogroman porast trgovine, direktno investiranje, globalizacija finansijskog tržišta, transnacionalna integrisana proizvodnja, multinacionalne kompanije, konkurencija za sjedište preduzeća u državama i regijama, kraj nacionalnih ekonomija).

Globalni problemi **zaštite životne sredine**, kao što su zagrijavanje zemljine atmosfere, ozonske rupe, uništavanje tropskih šuma, i sl., najslikovitije predstavljaju globalizaciju, jer se ovdje nedvosmisleno radi o globalnim problemima koji se moraju rješavati globalno. Uprkos tome, čak i u području zaštite životne okoline, postoje regionalni i lokalni problemi - zagađenje rijeka.

Društvena dimenzija globalizacije odnosi se na svijet uopšte, koji sve više postaje, kako je McLuhan predvidio, 'globalno selo', nova vrsta komunikacije (*chat*, e-mail) omogućava stvaranje "društva" na daljinu. Ovakva druženja stoje rame uz rame s tradicionalnim druženjem unutar porodice ili sa komšijama i prijateljima, ali ona ne predstavljaju zamjenu za ovu tradicionalnu vrstu druženja.

Razvijena, uznapredovala tehnologija takođe znači olakšan pristup i komunikaciju s drugim **kulturama**. Pojačana trgovina i trgovinski tokovi takođe idu u prilog tome. Svijet, globalizovan u jednu zajednicu, znači i ispreplitanje različitih svjetskih kultura. Međutim, nisu rijetke kritike na račun globalizacije u području kulture – zbog dominantnog svjetskog položaja SAD-a - da su one, zapravo, put ka uniformisanosti svijeta, zahvaljujući istoj takvoj dominaciji američke kulture i jezika u odnosu na druge kulture. Mnogi se pribojavaju da je globalizacija zapravo 'amerikanizacija' ili „pozapadnjavanje“ svijeta.

Produkcije iz Hollywooda mogu se vidjeti širom svijeta, prisutna je "amerikanizacija" kulture, ali zbog toga ne nestaju lokalne i regionalne kulture. Upravo suprotno: osvještavanje ovih lokalnih i regionalnih kultura i njihova prezentacija spada u prateće pojave globalizacije.

Politika se mora boriti s velikim problemima. Globalizacija i takmičenje za pridobijanje sjedišta vodećih korporacija ograničavaju prostor za djelovanje nacionalnih politika, jer se mnogi problemi sada mogu rješavati samo na internacionalnom nivou, tj. globalno. Moraju se pronaći nove političke forme i arene. Evropske integracije se obilježavaju kao jedan od najuspješnijih odgovora na izazove koje nosi globalizacija.

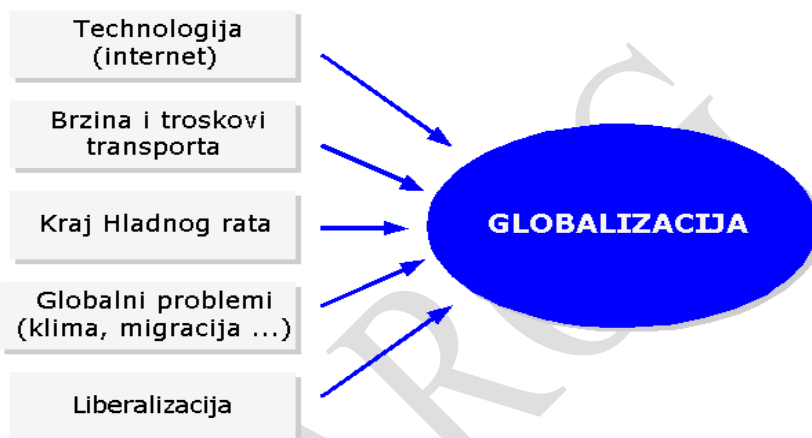
Politika koja je i dalje organizovana teritorijalno, u sklopu nacionalnih država, povlači se pred porastom internacionalnog, tj. globalno organizovane ekonomije. Slom socijalističkih sistema i prelazak na kapita-

lizam u velikoj se mjeri dogodio upravo zbog toga. Ali globalizacija nije kriva za sve ono što joj se stavlja na teret. Veoma često, političari taj pojam koriste kao krivca za sve ili kao oružje u svakoj situaciji.

1.3. Ključni uzroci nastanka i pojave globalizacije

U zavisnosti od toga kakvo se razumijevanje globalizacije zastupa, spominju se različiti uzroci nastanka globalizacije. Na sljedećoj slici su najčešće spominjani uzroci globalizacije, ali nisu i jedini uzroci.⁴

Slika 2: Uzroci nastanka globalizacije

Svjedoci smo tehnološke revolucije, a posebno napretka u području razmjene informacija i u području komunikacija (internet), koje su bez sumnje odigrale i igraju jednu od najznačajnijih uloga u nastanku i razvoju globalizacije. **Internet**, sa više aspekata, predstavlja oznaku globalizacije. Bez ove tehnologije bile bi teško zamislive mnoge bitne aktivnosti globalnog društva - globalizacija financijskog tržišta, prebacivanje globalnih suma novca s jedne strane globusa na drugu, što se odvija u vremenskim intervalima djelića jedne sekunde, organizacije transnacionalne proizvodnje i još mnogo toga.

Ekstremno visok porast trgovine, kao bitan element ekonomske globalizacije ima za posljedicu rapidno **smanjenje troškova prevoza** i njegovo ubrzanje. Ovo posebno vrijedi za uslužni sektor: proizvodi kao što su *software* i baze podataka šalju se u vremenu mjerenom sekundama s jednog na drugi kraj svijeta.

Rušenje Berlinskog zida, tj. kraj hladnog rata, često se spominje kao jedan od uzroka globalizacije. Za vrijeme trajanja hladnoratovske podjele svijeta na Istok – Zapad, bilo je i manje saradnje između 8 država. Padom granice – tzv. „čelične zavjese“ 1989/90, kontakt i saradnja među državama su se pojačali. Bivše države „Istočnog bloka“ otvorile su se i

⁴ http://www.dadalos.org/globalisierung_h

izašle na svjetsko tržište. Sve više država se odlučuje za demokratiju i tržišnu ekonomiju, što predstavlja vodeće principe daljnjeg razvoja.

Jednu od veoma bitnih uloga - prije svega za razvoj svijesti - odigrali su **globalni problemi**. Globalni problemi, kao što su oštećeni ozonski omotač, kisele kiše ili izumiranje pojedinih životinjskih i biljnih vrsta, te kvaliteta ljudskog života zahtijevaju globalnu politiku i globalnu svijest. Osim svjetskih država, ovim pitanjima bave se međunarodne organizacije poput Green Peacea ili Amnesty internationala, te druge organizacije koje djeluju na globalnom nivou. To su takođe pokazatelji nastanka jednog jedinstvenog svjetskog društva.

Kritičari globalizacije ukazuju na to da globalizacija više nije prisilni proces, već da su njeni procesi nastali kao posljedica politike deregulisanja pod vodstvom SAD-a nakon Drugog svjetskog rata.⁵ Liberalizacija svjetske trgovine u okvirima GATT-a, odnosno WTO-a, generisala je je ovakav razvoj.

1.4. Globalna i nacionalna moć

Globalizacija je danas sinonim za svjetsko tržište i svjetsku privredu. Ali, mnogo je važnije shvatiti da globalizacija dovodi do **promjena u moći na svjetskoj i nacionalnoj pozornici**. Globalizacija, umjesto stare igre moći evoluciono uspostavlja pravila nove igre moći. U okviru te nove igre moći ključnu poziciju ima kapital, odnosno investicije i multinacionalne kompanije! Otkuda kapitalu ta mega-moć? U jednim istočnoevropskim novinama je na početku perioda tranzicije osvanuo naslov: „Opraštamo krstašima i očekujemo investitore.“ Odnosno, zaboravljamo sva neprijateljstva, bavimo se biznisom! Zapravo u ovom stavu počinje i ima korijena jedna druga moć kapitala umjesto npr. vojne moći, političke moći, odnosno imperijalističke i kolonijalne moći, koja je bila u osnovi predglobalizacijskog perioda. Dok je ranije vladala misao da treba izbjeći ulazak stranaca i stranih kompanija radi zaštite sopstvene države i ekonomije, danas postoji strah od nedolaska investitora.

U ranijoj igri moći sredstvo prinude je bilo prijeteci ulazak, danas je to prijeteci nedolazak investitora ili njihov prijeteci odlazak. Dolazi se u situaciju kada je samo jedna stvar gora od mogućnosti da vas pregaze multinacionalne kompanije:

„mogućnost da vas zaobiđu i ne pregaze!“⁶

Sada se nova moć ne zasniva na prinudi, na ultimatumu za nametanje sopstvene volje drugima. Zato je ona više dinamična, a manje statična, odnosno ona je pokretljivija, budući da je nezavisna o mjestu i državi, već je „globalno efikasna“. Tako sada glavna poluga moći svjetske privrede i svjetskog tržišta jeste da se negdje u nekoj zemlji nešto ne čini,

⁵ Baotić, J. (1972). *Globalizacija u Hrvatskoj*, Hrvatska u globalizaciji, Zbornik Udruge, Zagreb, s. 236.

⁶ A copublication of The World bank and Oxford university press, *Globalization, growth and poverty; building an inclusive world economy*, Oxford university.

ne investira, a da se to ne mora javno opravdavati. Suštinu globalne ekonomske moći (svjetskog tržišta) ne čini imperijalizam (osvajanje) već i neimperijalizam (neosvajanje). Sve se ovo događa mimo kontrole organa demokratije, parlamenta, vlade.

Nije potrebna ni vojna mobilizacija. Svjetska privredna moć danas se zasniva, upravo na suprotnom od onoga od čega svoju snagu crpi nacionalna država: demokratskim izborima, javnoj legitimnosti i monopolu nad sredstvima prinude. Nasuprot tome, formula moći transnacionalne privrede glasi: Namjerno ciljano neosvajanje. Upravo to „ne“ koje je nevidljivo, neprisilno, ali svuda prisutno nikoga ne obavezuje na pristanak.

U tome i danas jeste njegova mega-moć! Istina, ovdje nećemo otvarati već vidljivi konflikt između nepolitičnosti svjetskog tržišta i političnosti nacionalnih država. U krajnjem, kako i ističe Albert Hiršman,⁷ mega moć svjetske privrede prema nacionalnim državama se zasniva na opciji izmještanja (exit opciji) koju je kapital osvojio u digitalnom prostoru (ne teritorijalnom). To je iskustvo, ali prijeti isključenjem države sa svjetskog tržišta, koje svi, na svijetu, uključujući i Balkan, moraju shvatiti.

Sve ovo ima posljedica i na sadržaj moći nacionalnih država. Odnosno, to izaziva neophodnost promijeni našeg shvatanja nacionalne države. Zapravo, kako ističe Maks Veber⁸, državna vlast počiva na:

- a) prisili,
- b) vojnoj snazi i intervenciji,
- c) demokratskom konsenzusu,
- d) instrumentalizaciji nacionalnog državnog prava.

Sve ove „bitne smjernice“ državne vlasti, zasnivaju se na teritorijalnom principu, odnosno sve se ovo obavlja i dešava na teritoriji te države! Izvan te teritorije ta moć ne postoji! Ta teritorija je, sa stanovišta vlasti, politički prostor! Polazi se od toga da se vlast uvijek i obavezno zasniva na konačnom raspolaganju prisilom.

Trocki je kazao: „Svaka država počiva na prisili.“ Maks Veber⁹, tom dodaje „To je zaista istina“ (prema U. Beck). Prisila i teritorijalnost ograničavaju moć države, jer je slabost prisile da je ona nefleksibilna!

Svjetska privreda se zasniva na deteritorijalnom principu. Umjesto moći na ograničenoj teritoriji sada postoji moć na ne ograničenoj teritoriji.

Ta moć se ne zasniva na prisili, kao što se zasniva kod nacionalne države. Ona se zasniva na količini investicija, odnosno na bogatstvu kojim raspoložu učesnici u svjetskoj privredi. Za razliku od prisile koja se može primjeniti samo negativno, tj. u smislu kazne, bogatstvo dozvoljava i nagrađivanje i kažnjavanje, ima i pozitivnu i negativnu dimeziju. Uz to, kada se bogatstvo povećava sa efikašnošću i znanjem, onda ono potiče fleksibilnost ekonomske moći. Znanjem se bude nove potrebe, stvaraju

⁷ Hiršman, A. (1999), *Strasti i interesi*, BIGZ, Beograd, s. 125.

⁸ Veber, M. (2011). *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Mediterran Publishing, Novi Sad, s. 69-72.

⁹Isto, s. 92-93.

nova tržišta, mijenjaju ciljevi, razvijaju nove tehnologije, od neprijatelja prave prijatelji. „Znanje je moć“ (F. Bekom).¹⁰ Tako se bogatstvu dodaje još jedan element koji povećava njihovu globalnu mega-ekonomsku moć!

Međutim, moć se može shvatiti i na još jedan način, prisutan u socijologiji (Richard Swedberg). Moć je i sam način razmišljanja! Paradigma kojom se služe ljudi tokom svog razmišljanja i rada. Stoga je moć nešto što nije vlasništvo (kao npr. imovina) već je prisutna u društvenom djelovanju. To je nevidljivo shvatanje svijeta ugrađeno u identitet svake osobe pojedinačno. Tako je moć **moгуćег neinvestiranja** danas sveprisutna.

I kako Beck¹¹, kaže globalizacija nije opcija. Globalizacija je ničija vlast! Niko lično nije započeo globalizaciju, a niko je lično ne može ni zaustaviti i niko nije odgovoran. Riječ globalizaciju možemo prevesti kao organizovanu neodgovornost, kaže Beck. Ako pokušamo da potražimo nekoga da mu se žalimo, da nekoga tužimo, nema takve adrese u svijetu.

Nema institucije, nema telefonskog broja, nema ni takve e-mail adrese. Kao da se svako osjeća žrtvom globalizacije, a ne kao njen počinitelj. Da li neko misli da su gospodari savremenih koncerna mirni? Jesu moćni, ali nisu mirni! Zapravo oni znaju da na vrhu svi imaju dovoljno mjesta - ali ne i mjesta za sjedenje! Taj nemir dolazi od njihovih vlasnika i stakeholdera, prije svega potrošača! Što više taj diskurs o globalizaciji prožima sve kapilare društvenog života, to postaju moćniji akteri i strategije svjetske privrede, kao i pojedinci koji ih provode. Prema tome, nacionalna država gubi klasičan oblik moći i dobija neki drugi.

Ovdje uočavamo sve veću prozirnost državnih granica, sve veću propustljivost državnih granica. Državna granica ne smije biti brana toku kapitala! Ona mora da omogućava protok, odnosno mobilnost ljudi i faktora proizvodnje. Globalizacija ubrzava život! Sve se ubrzava putem savremene tehnologije! Kao što piše Gidens, danas se došlo do „ukidanja prostora vremenom“ što omogućavaju novi komunikacioni mediji! Šta je onda uloga granica? Da li je granica, opet shvaćena u klasičnom smislu, samo znak podjela? Zar globalizacija ne traži život na granici, a ne unutar granica? Zar granica ne treba da bude prozirna kao švajcarski sir? Zašto nacionalne države treba da izgube „protekcioniistički refleks“?

2. POJAM, PODJELA I NASTANAK MULTINACIONALNIH KOMPANIJA

2.1. Pojam i nastanak multinacionalnih kompanija

Multinacionalne kompanije ili kooperacije (MNK), jesu firme koje proizvode i(ili) distribuiraju proizvode i usluge u najmanje dvije države. Pritom u jednoj od zemalja se nalazi sjedište kompanije, dok se u ostalim uspostavljaju podružnice ili divizije. O izuzetnom povećanju obima djelo-

¹⁰ Beck, U. (2006). *Cosmopolitan vision*, Polity Press, Cambridge –UK, s. 156.

¹¹ Isto, s. 15.

vanja multinacionalnih kompanija možemo govoriti tek u periodu poslije Drugog svjetskog rata. MNK kontrolišu oko četiri petine svjetskog kapitala i oko dvije trećine svjetskih investicija na godišnjem nivou, a ovaj udio se konstantno povećava. Njihovo djelovanje umnogome zavisi od razvoja međunarodnog finansijskog sistema i unifikacije pravila poslovanja na svjetskom nivou, odnosno uklanjanja barijera za slobodno poslovanje. Multinacionalne kompanije su osnovni nosioci globalizacije i promjena u transnacionalnoj praksi.

Djelovanje MNK se može pratiti kroz njihovo prisustvo u vanjskoj trgovini matičnih zemalja, u vanjskoj trgovini zemalja domaćina stranih filijala, u međunarodnom prometu pojedinim proizvodima i na internim, zatvorenim, međufirmiskim tržištima. Izmjешtanje dijela proizvodnje u filijale van matične zemlje MNK postaju vrijednosno i strukturno pandan klasičnom izvozu, a njihovo visoko učešće u svjetskom izvozu opredjeljuje kontrolu međunarodne trgovine pojedinim proizvodima (npr. 80-ih godina 90 posto svjetskog prometa pšenice, pamuka, duhana, gvozdene rude i još primarnih proizvoda bilo je pod njihovom kontrolom).

Devedesetih godina se čak trećina međunarodne trgovine odvijala kroz međukompanijske razmjene, između matične kompanije i njenih filijala (ne računajući MNK iz sfere usluga). Interna razmjena između matice i filijala odvija se na bazi transfernih cijena koje su, po pravilu, manje od tržišne vrijednosti robe.

Danas se uz pojam MNK vezuju mnoge kontroverzije. Smatraju se za jednog od nosilaca procesa globalizacije, te im se i pripisuje odgovornost za posljedice koje nastaju. U zavisnosti od stava koji pojedini autori ili pojedinci imaju prema globalizaciji, multinacionalne kompanije se optužuju za rast nezaposlenosti, iskorištavanje jeftine radne snage u zemljama u razvoju, povećanje jaza između bogatih i siromašnih zemalja, odnosno, pripisuje im se zasluga za rast bogatstva na svjetskom nivou, rast svjetske trgovine, otvaranje novih radnih mjesta, izuzetan napredak na polju nauke i tehnologije.

2.2. Performanse poslovanja i razmjешtaj multinacionalnih kompanija

Multinacionalne kompanije (The Multinacional Company) su više nacionalna preduzeća koja ujedinjuju proizvodnju i ponudu velikih količina roba u više država i predstavljaju vrlo važne činioce svjetske privrede. U njima je koncentrisan kapital, znanje i veliki broj zaposlenih, a razlog njihovog nastanka treba tražiti u zakonitostima tržišne privrede. Osnovni cilj preduzetnika je naravno povećanje profita (dobiti) kao i akumulacija kapitala putem viška vrijednosti u proizvodnji.

U trenutku kada se kapital u matičnoj zemlji ne može povećati novim ulaganjem, traže se nova, povoljnija tržišta i sredstva prebacuju izvan državnih granica. Tako nastaju multinacionalne kompanije koje kontrolišu proizvodnju nekog proizvoda u više zemalja te kao takve postaju važan faktor globalnog povezivanja. Vrlo su prilagodljive zako-

nitostima tržišta, pri čemu se koriste svim raspoloživim sredstvima i oblicima što bržeg i što većeg sticanja profita.

Prva nastojanja da se integriranjem (udruživanjem) kapitala i radne snage stvore što veće kompanije javljaju se u 19. vijeku, krajem prve industrijske revolucije. Kompanije nastale u to vrijeme nisu imale multinacionalnu važnost zbog proizvodnih pogona koji su bili smješteni u jednoj zemlji. Takav primjer nalazimo u Njemačkoj, a riječ je o koncernu "GusBtahlfabrik"¹² u vlasništvu industrijalca A.F. Kruppa.

Ovaj koncern se sastojao od rudnika uglja i željezne rude, tvornica, čeličana te velike koncentracije kapitala i radne snage. Prve prave multinacionalne kompanije, kao velika preduzeća s međunarodnim kapitalom nastaju između dva svjetska rata, ubrzano se razvijaju tek nakon Drugog svjetskog rata (50-ih godina 20. vijeka). Nastale su u SAD-u i Ujedinjenom Kraljevstvu i postepeno se širile po industrijskim zemljama Zapadne Evrope, Japanu, zemljama "nabujale" industrijalizacije, a u novije vrijeme i tranzicijskim zemljama. Danas ih ima više od 1200¹³, a neke od njih ostvaruju ukupan prihod veći od 200 mlrd. USD godišnje.

Najviše multinacionalnih kompanija ima svoje sjedište u trima najrazvijenijim regijama: u SAD-u i Kanadi, Japanu i dalekoistočnim azijskim privrednim "tigrovima", te u Zapadnoj i Sjevernoj Evropi. Prema podacima iz 1991. godine (a odnos se nije bitnije promijenio do danas), od 500 najvećih multinacionalnih kompanija, njih 157 ima sjedište u SAD-u, ali sve više i u novoj svjetskoj gospodarskoj sili, Japanu, sa 119 kompanija, a potom u zapadnoevropskim državama, Kanadi i Australiji.

2.3. Uspon i uspjesi multinacionalnih kompanija

Opšteprihvaćena činjenica je da su tokom posljednjih 200 godina ključni uslovi ekonomskog razvoja bili posjedovanje tehnologije i kapitala. U tom periodu praktički monopol na te dvije kategorije imale su zapadnoevropske države i SAD. Zahvaljujući tome SAD¹⁴, su duže od jednog vijeka uspjevale s manje od pet posto svjetskog stanovništva ostvarivati više od 20 posto svjetskog BDP-a. Oni koji tehnologiju nisu posjedovali, nisu imali ni novca da je kupe niti znanja da je sami razviju. Situacija se počela mijenjati 90-ih kad su nakon azijske finansijske krize gotovo sve države započele voditi politiku povećanja deviznih rezervi, dok su zapadne korporacije u potrazi za što većim profitom počele svoje poslovanje seliti na istok Evrope i u Aziju, gdje je postojala velika količina jeftine radne snage.¹⁵ Na taj način započeo je veliki ciklus transfera tehnologije i kapitala, čiji je vrhunac označila globalna recesija 2007. Dostupni svjetski kapital danas u velikoj mjeri drže upravo azijske države.

¹² *Rečnik globalizacije* – Internet izvor (www.nin.co.yu)

¹³ Isto.

¹⁴ Klein, N. (2002). No logo, VBZ, Zagreb, s. 198.

¹⁵ Isto, s. 203- 204.

Kina¹⁶ danas ima najveće devizne rezerve na svijetu, a procjenjuje se da 75 posto ukupnih svjetskih deviznih rezervi pripada tzv. državama u usponu, među koje, osim Kine, spadaju Indija, Rusija, Brazil, Indonezija, Koreja itd. Kompanijama iz tih država danas je lakše nego ikada pronaći jeftini kapital za razvoj, kupovinu novih tehnologija, ili čak, zapošljavanje stručnjaka sa Zapada, a njihove vlade ne samo da ne trebaju pomoć zapadnih institucija poput Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke, već im i konkurišu. Tako je, na primjer, Venecuela dala kredit Argentini pomoću kojeg je ta država podmirila sva svoja dugovanja prema MMF-u. Iz toga je jasno da razlozi viševjekovne nadmoći zapadne Evrope i SAD-a ne postoje. Dapače, države u usponu posjeduju nešto što Zapad ne može kupiti, a to je stanovništvo.

Dostupnost jeftine radne snage, nakon više vijekova, u budućnosti će ponovno biti ključni faktor privrednog razvoja. Samo Kina i Indija¹⁷ do 2020. godine trebale bi imati oko trećinu svjetskog stanovništva i ostvarivati četvrtinu ukupnog svjetskog bruto društvenog proizvoda. Taj udio s vremenom će rasti, naročito s obzirom na činjenicu da će demografsko stanje u Evropi i SAD-u do tada biti još gore nego sad.

Istraživanja na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu¹⁸ išla su u prilog tomu da je, nakon više od 150 godina, rad ponovno ključno sredstvo proizvodnje: "Do industrijske revolucije smatralo se da je rad jedino sredstvo proizvodnje, da bi se kasnije tvrdilo da je ključan kapital, odnosno njegova dostupnost. Taj sistem funkcionisao je dugo, no danas je kapital globalizovan, tehnologija je dostupna svima, pa ljudski rad opet preuzima ulogu ključnog proizvodnog faktora. Ipak, to više nije osnovni fizički rad kao nekad. Današnja komponenta ljudskog rada u sebi sadrži cijeli niz faktora znanja i sposobnosti, pa se, ustvari, umjesto o radu treba govoriti o **intelektualnom potencijalu** kao ključnom faktoru budućeg svjetskog društvenog razvoja."

Potvrda ovakvih tvrdnji je i vršeno istraživanje američkog instituta McKinsey¹⁹ prema kojem u 28 zemalja s ispodprosječnim platama postoji ukupno 33 miliona visokoobrazovanih stručnjaka s najviše sedam godina radnog iskustva, dok ih je u osam država s visokim platama (SAD, Velika Britanija, Njemačka, Japan, Australija, Kanada, Irska i Južna Koreja) ukupno tek 15 miliona. Iz te je statistike vidljivo da će ljudski potencijali "država u usponu" uskoro u potpunosti nadjačati one iz razvijenog svijeta. S velikom količinom obrazovane i jeftine radne snage, kompanije iz tih država vrlo skoro će moći proizvoditi sve što proizvode i zapadne kompa-

¹⁶ George, Susan, *A short history of neoliberalism*, pristup ostvaren dana 15.03.2014. godine na strani:

<http://www.globalpolicy.org/globaliz/econ/histneol.htm>,

¹⁷ Isto, s. 96.

¹⁸ Jašić, Z. (2003). *Globalizacija i ekonomska politika*, Zbornik Globalizacija u Hrvatskoj, Hrvatska u globalizaciji, Zagreb.

¹⁹ Pristup ostvaren dana 16.3.2014. godine na strani: www.mckinsey.com/insights/mgi.aspx.

nije, ali po znatno nižoj cijeni. Žele li zadržati vodeću ulogu, velike zapadne multinacionalne kompanije morat će pronaći načina da zadrže nadzor nad visokoprotabilnim dijelovima proizvodnog procesa.

Možda i najbolji primjer takvog djelovanja je američki tehnološki div Apple.²⁰ Prema medijskim izvještajima, ta kompanija ostvaruje velike profite na svojim proizvodima koji se gotovo u potpunosti proizvode u Kini. Tako na primjer Appleov videoplayer Ipod 2007. u američkim trgovinama stoji 299 dolara. Veleprodajna cijena iznosila je 224 dolara, a kompanija je pritom zarađivala 80 dolara bruto profita po jednom primjerku, što je profit od 36 posto. S duge strane, troškovi dijelova za uređaj u prosjeku iznose oko 144 dolara, pa ispada da kineska tvornica u kojoj se proizvodi radi za proizvodnu maržu od tek nekoliko postotaka konačne cijene.

Danas - s jeftinim novcem, novom tehnologijom i obrazovanom radnom snagom - izvjesno je da će brojne kompanije u Kini i ostalim državama pokušati razviti vlastiti proizvod i povećati svoj profit. Ključni faktor u tim nastojanjima bit će inovativnost, a za razvoj toga treba vremena. Na primjer, može se pretpostaviti da bi neka ruska, brazilska ili kineska kompanija, s obzirom na velika šumska bogatstva u tim državama, imala osnovne preduslove da okupi modernu tehnologiju i u relativno kratkom vremenu počne po veoma niskoj cijeni proizvoditi namještaj. Ipak, da bi ugrozila švedsku Ikeu, svjetskog lidera u tom sektoru, ta kompanija morala bi obrazovati i vlastite dizajnere, razviti vlastiti brend i poslovnu strategiju te izgraditi konkurentnu globalnu prodajnu mrežu, a za sve to potrebna je značajna količina vremena i novca.

Utoliko je jasno da je nerealno očekivati da će u doglednom vremenu neka indijska punionica bezalkoholnih pića nadmašiti Coca Colu ili da će neki kineski proizvođač tehničke robe ugroziti Apple. Vodeće svjetske multinacionalne korporacije zadržat će svoje pozicije²¹, no bit će suočene s jačom konkurencijom nego ikada i u skladu s tim, morat će promijeniti način na koji posluju. Te promjene uticaće na cijeli svijet.

Mnogi analitičari društvenih dešavanja globalnu ekonomsku krizu i nadolazeće jačanje modela državnog kapitalizma proglasili su dokazom propasti procesa globalizacije. Ipak, ako se globalizaciju definiše kao proces u kojem se različite lokalne ekonomije, kulture i društva povezuju putem globalnih komunikacijskih, transportnih i finansijskih sistema, čini se da je kriza zapravo stvorila uslove da prava globalizacija tek počne.

Naime, da bi ostvarile dugoročni uspjeh na velikim i specifičnim tržištima poput Kine i Indije, u takmičenju sa sve uspješnijim lokalnim kompanijama, multinacionalne kompanije biće prisiljene u puno većoj mjeri prilagoditi se lokalnim običajima²² i navikama. Za očekivati je da će to uticati i na korporativnu hijerarhiju u tim kompanijama. Na primjer,

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² Kesner-Škreb, M. (2004). *Washingtonski konsenzus*, Časopis Instituta za javne financije Financijska teorija i praksa, 28 (2), Zagreb, s. 252-254.

Indija je danas sa 400 miliona korisnika najveće svjetsko telekomunikaciono tržište. U slučaju da velike svjetske kompanije upravljanje svojim poslovima na tamošnjem tržištu zbog velikih kuturoloških specifičnosti prepuste lokalnim menadžerima, ti ljudi će, s obzirom da vode najveću i najprofitabilniju diviziju, automatski steći i važan status unutar cijele kompanije. Zato je logična pretpostavka da će takav razvoj događaja rezultirati i time da bi multinacionalne kompanije u budućnosti mogle postati i multikulturalne.

Uostalom, prema nedavnom izboru kompanije Emerging Markets Management, među 25 kompanija koje imaju najviše potencijala da postanu nove multinacionalne kompanije nalaze se po četiri kompanije iz²³ Brazila, Meksika, Južne Koreje i Tajvana, tri iz Indije, dvije iz Kine, te po jedna iz Južnoafričke Republike, Argentine, Čilea i Malezije.

Kina ima najveće devizne rezerve na svijetu i sve više utiče na svjetski biznis. Zaključak da je dosadašnji svjetski poredak zasnovan na ekonomskoj i političkoj prevlasti nekoliko zemalja osuđen na propast²⁴, moguće je vrlo lako ilustrovati putem statističkih podataka. Tako, na primjer, američka investiciona banka Goldman Sachs procjenjuje da će do 2040. zajednički BDP Kine, Indije, Brazila i Rusije nadmašiti zajednički BDP država članica G7, koje su vijekovima dominirale svijetom. Ipak, proces nastanka multipolarnog svjetskog poretka, koji je trenutno na vrhuncu, predstavlja puno više od puke stope ekonomskog rasta.

3. Multinacionalne kompanije i globalna ekonomska kriza

Finansijske krize označavaju veće smetnje u sistemu finansija, koje prati pad (vrijednosti) imovine te nesolventnosti mnogih kompanija iz finansijskog sektora ili drugih privrednih grana i obilježavaju negativan uticaj na privredne aktivnosti u jednoj ili više zemalja. Kriza koja se javlja, jasan je primjer neizbježne sudbine svih kapitalističkih ekonomija što je opet dokaz da kapitalizam nije svemoguć uprkos pokušajima kapitalista da ogromnom mašinerijom ubijede radne mase kako je kapitalizam savršen i da ga bespogovorno treba slijediti.

Neoliberalizam je ideologija multinacionalnih kompanija.

Njegova suština je da oni koji su bogati budu još bogatiji, dok su siromašni postajali sve siromašniji.²⁵ Tu svoju nakaradnu ideologiju su umotali u propagandu o globalizaciji, slobodnom tržištu i civilnom društvu tvrdeći da će tako svijetu donijeti mir i blagostanje. Ipak, svjedoci smo da ekonomski poredak koji je svijetu namentuo neoliberalni globalizam neumoljivo čovječanstvu naplaćuje žrtvama miliona ljudi u najsiriomajšnijim zemljama svijeta.

Multinacionalnim kompanijama trebalo je sve veće tržište, da bi one uvećavajući svoje poslove, ostvarivali veće profite. Neoliberalni

²³ Isto, s. 261-262.

²⁴ Isto, s. 263.

²⁵ Gray, J. (2002). *Lažna zora*, Masmedia, Zagreb, s. 52.

kapitalizam rušio je sve prepreke pred sobom ne štedeći novac i silu. Kao prva žrtva direktne izdaje pala je prva zemlja socijalizma SSSR što je otvorilo vrata globalizaciji, vrata krvavom pljačkaškom pohodu kapitalizma širom planete. Od kraja 1990-ih, američki Bord Federalnih rezervi pokušavao je da predupredi veliku ekonomsku krizu plaveći američku i svjetsku ekonomiju jeftinim kreditima. Radnička klasa čije su realne nadnice u većini glavnih ekonomskih sistema stagnirale ili opadale podsticana je da pozajmljuju kako bi održala potražnju za dobrima i uslugama. Ta nastojanja su i dovela do globalne ekonomske i finansijske krize 2007-2008. godine, čije posljedice se i danas osjećaju na globalnom i brojnim nacionalnim tržištima Bretton-Woods sistem međunarodnog ekonomskog uređenja uspostavio je pravila trgovinskih i finansijskih odnosa između glavnih svjetskih industrijskih država. Taj sistem je prvi primjer ugovorenog monetarnog poretka u historiji svijeta, a namjena mu je bila uređenje monetarnih odnosa između nezavisnih nacija-država. SAD u cilju spašavanja od narastajuće krize pribjegava socijalističkim metodama u cilju finansijskog oporavka.

Odgovor vodećih kapitalističkih zemalja - a posebno Sjedinjenih Država - sadrži se u pokušaju obuzdavanja finansijskog sistema putem ogromnih državnih intervencija, tu uključujući i nacionalizaciju i spašavanja velikih banaka i ostalih finansijskih institucija koje organizuju njihove vlade. Cilj ovih intervencija nije zaštita zaposlenja, životnog standarda ili plata i penzija radnih ljudi. Ove intervencije za cilj imaju da održe kapitalistički sistem koji je svijet gura iz krize u krizu svojom kazino ekonomijom. Kapitalističke vlasti namjeravaju da prebace teret krize upravo na leđa radnih i siromašnih ljudi. Od sindikata se zahtijeva da ne traže povećanja plata koja bi kompenzovala rastuće troškove života. Kritike koje danas čitamo ne ulaze u samu suštinu problema, već pokušavaju da odbrane stajalište neoliberalizma.

Obezbeđivanje maksimalnog zadovoljenja stalno rastućih materijalnih i kulturnih potreba cijelog društva, putem neprekidnog povećanja i usavršavanja socijalističke proizvodnje na bazi više tehnike i tehnologije (J.V. Staljin) osnovni je zakon socijalizma. Iskustva su pokazala da snažna ekonomski jaka i nezavisna socijalistička ekonomija može mirno da se razvija uprkos cikličkim krizama kapitalizma. Sjetimo se recesije koja je 30-ih gurnula svijet u bijedu. Uprkos blokadi, SSSR je bio jedina država koje je ostvarivala ogromne kapitalne uspjehe.

Početak globalizacijskih promjena i procesa značio je ujedno i prekretnicu te napuštanje ekonomskog uređenja svijeta uspostavljenog nakon Drugog svjetskog rata na konferenciji u Bretton Woodsu.

Koncept država-nacija i regulacija međunarodne ekonomije, svojstvenih Bretton-Woods sistemu, napušteni su u ime usvajanja koncepta nove ekonomije koja se zasniva na neoliberalnoj doktrini. Današnji neoliberalni poredak je zapravo oživljena verzija ekonomskog liberalizma ili liberalnog kapitalizma iz druge polovine 18. vijeka. Osnovna ideja liberalizma je nemiješanje države u ekonomske procese i kretanja te prepuštanje regulatorskog mehanizma u ekonomiji slobodnom tržištu, odnosno

'nevidljivoj ruci', kako je to rekao Adam Smith, najpoznatiji predstavnik liberalne doktrine. Ekonomska doktrina liberalizma prevladavala je do velike ekonomske krize, tj. velike depresije 1929. godine. Usljed krize napušta se liberalna doktrina i prihvaća se misao Johna Maynarda Keynesa, koji je zastupao tezu o potrebi pune zaposlenosti za uspjeh kapitalizma, i u tom cilju neophodnoj intervenciji države i centralnih banaka. Keynesova doktrina zadržala se sve do sredine 70-ih godina 20. vijeka kada je došlo do velike naftne krize, kada zemlje izvoznice nafte povisuju cijenu nafte za 5,2 puta. Godine 1971. američki predsjednik Nixon, bez savjetovanja s MMF-om i svojom vladom, objavljuje proglas u kojem se, između ostalog, napušta zlatni standard i konvertibilnost dolara u zlato.

Usljed toga napušta se Keynesova doktrina, kao i svjetski ekonomski sistem uspostavljen sporazumom u Bretton-Woodsu, i započinje era neoliberalizma, odnosno povratka na ekonomiju liberalizma. Bretton-Woods sistem međunarodnog ekonomskog uređenja uspostavio je pravila trgovinskih i finansijskih odnosa između glavnih svjetskih industrijskih država. Taj sistem je prvi primjer ugovorenog monetarnog poretka u historiji svijeta, a namjena mu je bila uređenje monetarnih odnosa između nezavisnih nacija-država.

Zajedničko iskustvo Velike svjetske depresije, koncentracija moći u nekoliko država i prisustvo dominantne sile koja je mogla preuzeti vodstvo, stvorili su političke uslove za sporazum u Bretton Woodsu. Temelj sporazuma bilo je zajedničko vjerovanje u kapitalizam. Iako su se razvijene zemlje razlikovale u vrsti kapitalizma koju su željeli za svoju nacionalnu ekonomiju, opet sve su prevenstveno odobrале tržišni mehanizam i privatno vlasništvo.

No, bez obzira na postojeće razlike, sve vlade učesnice konferencije složile su se oko nekoliko vrijednih lekcija iz monetarnog nereda međuratnog razdoblja. Poučeni iskustvom Velike svjetske depresije, kada su ograničena kretanja stranog kapitala i trgovinske barijere doveli do ekonomske katastrofe, tvorcii sporazuma iz Bretton-Woodsa željeli su izbjeći ponavljanje situacije iz 1930-ih godina kada je trgovina između zemalja bila ograničena isključivo na zemlje istih valuta. Ovo grupisanje unazadilo je međunarodni tok kapitala i stranih ulaganja. Tvorci Bretton-Woods sporazuma zato su prednost davali liberalnom sistemu, zasnovanom na tržištu s minimalnim ograničenjima prema privatnoj trgovini i kretanjima kapitala. No, taj liberalni ekonomski mehanizam zahtijevao je državnu intervenciju. U razdoblju nakon velike svjetske krize 1930-ih, javni ekonomski menadžment nametnuo se kao primarna dužnost vlada razvijenih zemalja. Zaposlenost, stabilnost i rast bili su činioci politike.

Uloga vlade u nacionalnoj ekonomiji postala je usko vezana uz odgovornost vlade prema osiguravanju zadovoljavajućeg stepena blagostanja za svoje građane. Takozvana država blagostanja izrasla je iz Velike depresije, zbog zahtjeva za državnom intervencijom u ekonomiju i iz teorijskih doprinosa Keynsijanske ekonomske škole koja je takođe zagovarala državnu intervenciju i obavezu države u osiguranju pune zaposlenosti. Tridesete godine pokazale su da se pojedinačni nacionalni ciljevi ne

mogu postići bez međunarodne saradnje. Visoke trgovinske tarife i barijere, te takmičarsko rušenje valutnih kurseva među državama, doprinijeli su ekonomskom slomu, političkoj nestabilnosti i svjetskom ratu. Kako bi osigurale ekonomsku stabilnost i mir, države su se složile saradivati kako bi regulisale međunarodni ekonomski poredak. Slobodna trgovina bila je temelj poslijeratnog svijeta kakvim su ga zamišljale Sjedinjene Američke Države. To je značilo smanjene tarifa, te modelaciju trgovine na kapitalistički način. Liberalni ekonomski sistem zahtijevao je uređen sistem investicija, trgovine i plaćanja.

No, za razliku od nacionalnih državnih ekonomija, međunarodna ekonomija nije imala centralnu vladu koja bi bila odgovorna za valute i njihova kretanja. U prošlosti, ovaj problem se rješavao tzv. zlatnim standardom. No, arhitekti BrettonWoodsa nisu ga smatrali primjerenim poslijeratnoj ekonomiji. Umjesto toga, uspostavili su sistem fiksnih kurseva i američki dolar kao rezervnu valutu, tj. valutu prema kojoj će se određivati vrijednost drugih valuta. U 19. i 20. vijeku zlato je imalo centralnu ulogu u međunarodnim monetarnim transakcijama. Ono je bilo 'podloga' valutama, međunarodna vrijednost valute određivala se prema njenoj vrijednosti u zlatu. Zlato se tada vezivalo uz britansku funtu, s obzirom da je u tom razdoblju britanska ekonomija bila dominantna.

Drugi svjetski rat oslabio je i funtu i britansku ekonomiju pa funta više nije mogla ispunjavati svoju ulogu. Poslije rata, zalihe zlata su se smanjile, a znatan dio zaliha nalazio se u SSSR-u. Uz manja razilaženja, razvijene ekonomije složile su se s američkom vizijom poslijeratnog međunarodnog ekonomskog uređenja koje je trebalo stvoriti i primijeniti djelotvoran međunarodni monetarni sistem i ukloniti prepreke kretanjima robe i kapitala. Kreatori Bretonvudskog ugovora trebali su valutu dovoljno jaku da ispuni rastuće zahtjeve međunarodne likvidnosti. To je, bez sumnje, mogao biti jedino američki dolar. Snažna američka ekonomija, fiksiran odnos dolara prema zlatu (35\$ fina unca zlata) i obaveza američke vlade prema tom odnosu, učinili su dolar jednako dobrim kao i zlato. Dolar je postao 'rezervna valuta'. To je značilo da će ostale zemlje određivati vrijednost svoje valute prema dolaru - tj. kupovati i prodavati dolare, kako bi održali tržišnu kursnu paritetnu vrijednost uspostavljenu sporazumom u Bretton-Woodsu. Dolar je postao svjetska valuta i većina svjetskih transakcija vrednovala se u dolarima.

Danas je dolar ključni indikator kretanja na globalnom tržištu, a Centralna banka ima apsolutnu kontrolu nad dolarom, pa time i značajnu ulogu na globalnom finansijskom tržištu.

ZAKLJUČAK

Provedeno istraživanje i iznesena elaboracija nedvosmisleno ukazuju da je globalizacija proces koji je zahvatio cijelo čovječanstvo i da se nezaustavljivo širi. Dostignuti nivo slobode protoka ljudi, roba i kapitala više nije moguće ograničiti. Geografska udaljenost različitih prostora je u potpunosti savladana i ona je danas sve manji uticajni faktor u dostizanju i

održanju konkurentske prednosti različitih nacionalnih i multinacionalnih kompanija u svijetu.

Nemoguće je razmatrati globalizaciju, a ne dovoditi je u vezu sa multinacionalnim kompanijama. Danas se uz pojam MNK vezuju mnoge kontroverze. Smatraju se za jednog nosioca procesa globalizacije, te im se i pripisuje odgovornost za posljedice koje nastaju. U zavisnosti od stava koji pojedini autori ili pojedinci imaju prema globalizaciji, multinacionalne kompanije se optužuju za rast nezaposlenosti, iskorištavanje jeftine radne snage u zemljama u razvoju, povećanje jaza između bogatih i siromašnih zemalja, odnosno, pripisuje im se zasluga za rast bogatstva na svjetskom nivou, rast svjetske trgovine, otvaranje novih radnih mjesta, izuzetan napredak na polju nauke i tehnologije. Mišljenja da uistinu realno egzistira ovaj kontroverzni dualitet u funkcionisanju multinacionalnih kompanija.

Provođenjem aktuelne transnacionalne prakse, istovremeno se traga za novim, savršenijim modelom razvoja, pri čemu se bogati još više bogate, a siromašniji postaju još siromašniji.

I, na samom kraju, smatramo da provedeno istraživanje može poslužiti kao realna osnova istraživanja novih sveobuhvatnijih problema vezanih za globalizaciju i funkcionisanje multinacionalnih kompanija, odnosno, transnacionalizaciju.

GLOBALIZATION AND TRANSNATIONAL PRACTICES

Professor Slobodan S. Župljanin, PhD, professor Mladenka Balaban, Ph.D.

Abstract: The most characteristic determinants of new modern order of globalization, liberalization and technological development Although globalization emerged earlier, its trend is expanding an unprecedented rate in the late twentieth and early twenty -first century. The notion of globalization began to intensively use only recently, namely the 80- ies of the last century, and by then, the practice was virtually unknown. Accordingly, by various different authors explain and interpret.

Holders of globalization are multinational companies that are based on their development of technology and computerization, making its products available in the market around the world, along with the provision of resources for the production of the entire world (global) market. The key question is what is the role of multinational companies, and any changes made in the global transnational practices, and to that question we are trying to give a valid answer in this paper.

Keywords: *globalizatio, transnational practices, multinational companies*

LITERATURA

1. Baotić, J.(2003). *Globalizacija u Hrvatskoj – Hrvatska u globalizaciji*, Zbornik Udruga, Zagreb.
2. Beck, U. (2006). *Cosmopolitan vision*, Polity Press, Cambridge, UK.
3. Bouman, K. (2003). *Strategija u praksi*, Prometej, Novi Sad, 2003.
4. Codrington, S. (2005). *PlaneGeography*, treće izdanje, pristup ostvaren 12.03.2014. godine na strani: http://www.stephencondrington.com/TravelDiaries/West_Africa_2014_01_html.

5. Doddoli, L. i Maradei, M. (2005), *Svijet poslije Drugog svjetskog rata*, Marjan tisak, Split.
6. George, S. *A short history of neoliberalism*, pristup ostvaren dana 17.03.2014. godine na strani: <http://www.globalpolicy.org/globaliz/econ/histneol.htm>.
7. Gray, J. (2002). *Lažna zora*, Masmedia, Zagreb.
8. Hiršman, A. (1999). *Strasti i interesi*, BIGZ, Beograd.
9. Jašić, Z. (2003). *Globalizacija i ekonomska politika*, pristup ostvaren dana 15.03.2014. godine na strani: <http://www.effect-dubrovnik.com/index.php>
10. Kesner-Škreb, M. (2004). *Washingtonski konsenzus*, Financijska teorija i praksa, 28. (2).
11. Klein, N. (2002). *No logo*, VBZ, Zagreb.
12. Rečnik globalizacije, pristup ostvaren dana 12.03.2014. godine na strani: www.nin.co.yu
13. Sacks, G. *Misterija globalizacije*, pristup ostvaren 25.03.2014. godine na strani: http://www.dadalos.org/globalisierung_hr
14. Swedberg, R. (2005). *The Economic Sociology of Capitalism*, Princeton University, Princeton.
15. Veber, M. (2011). *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Mediterran Publishing, Novi Sad.
16. World Bank. (2002). A World Bank policy research report, *Globalization, growth and poverty: building an inclusive world economy*, Oxford University press, New York.
17. www.alexandria-press.com
18. www.dadalos.org
19. www.elektronickeknjige.com/chomsky_noam/mediji_propaganda_i_sistem
20. www.globalpolicy.org
21. www.globalisationguide.org
22. www.imf.org
23. www.kneja.hr/
24. www.maketradeair.com
25. www.mckinsey/insights/mgi.aspx
26. <http://okolis.mzopu.hr>
27. www.pobjeda.co.yu
28. www.rifin.com
29. www.vladimirkreca.com
30. www.zarez.hr
31. www-wds.worldbank.org
32. www.wto.org
33. www.wikipedia.org
34. www.wsws.org
35. www.worldbank.org